

КОНЦЕПТ „ПАТРІОТИЗМ” У СУЧАСНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Світлана Гузенко

Кандидат філологічних наук, доцент,
кафедра української мови та лінгводидактики, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського (УКРАЇНА),
54030, м. Миколаїв, вул. Нікольська, 24, e-mail: s_v_q@i.ua
UDC: 811.161.1'42

ABSTRACT

Guzenko S. V. Concept „patriotism” in the modern publicistic discourse

In the article the author reveals the specifics of language representation of the concept of „patriotism” in Ukrainian journalistic discourse in 2014. Texts of dictionaries of Ukrainian language and publications of Ukraine’s international newspaper „Mirror Weekly” are served as research materials. General semantic meaning of the concept „patriotism” is „love of country”; there are a semantic unit that indicates the object feeling and unit that reveals the emotional assessment of subject. Presented by lexical means of transformation of changing attitudes to test the concept in a society based on social needs of the time.

Keywords: cognitive linguistics, the concept of „patriotism”, publicistic discourse.

Гузенко С. В. Концепт „патріотизм” у сучасному публіцистичному дискурсі

У статті виявлено специфіку мовної репрезентації концепту «патріотизм» в українському публіцистичному дискурсі 2014 р. Матеріалом дослідження слугували словники української мови, публікації аналітичного часопису „Дзеркало тижня”. Виявлено центральну сему „любов до Батьківщини”; підтверджено існування семантичного блоку, що вказує на об’єкт почуття, і блоку, що виявляє емоційну оцінку суб’єктів. Представлено лексичні засоби трансформації зміни ставлення до аналізованого концепту у суспільстві залежно від соціальних потреб часу.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт „патріотизм”, публіцистичний дискурс.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі розвитку лінгвістики все більше звертають увагу на інтеграцію мовної системи і проблем осмислення, розуміння мовних знаків у людській свідомості. Функціонування мови розглядають як різновид пізнавальної діяльності людини. Вивчають як мовні форми пов’язані зі структурами людських знань, а також те, як ті й інші представлені у свідомості людини [2, 259].

Увага до когнітивного напрямку в мовознавстві, на нашу думку, спричинена людським прагненням осмислити вербальні процеси, пізнати носія мови, пояснити певні мовні явища, через мову вийти на розуміння індивідуальної чи колективної свідомості. Це підтверджують численні праці, присвячені питанням когнітивної лінгвістики.

Одним із актуальних розділів когнітивної лінгвістики є семантика. Цей напрям є предметом наукового вивчення таких вітчизняних і зарубіжних мовознавців, як Т. Радзієвської, О. Селіванової, О. Кубрякової, Дж. Лакоффа, М. Джонсона та ін. Представники когнітивної семантики вважають, що їх головне завдання – виявити і пояснити, як організовано знання про світ у свідомості людини і як формуються та фіксуються поняття про світ. Через те вони розглядають семантику через призму пов’язаних із лінгвістикою наук [2, 259].

Основним семантичним поняттям когнітивної семантики є концепт, яке ще не має однозначного визначення. Зміст концепту по-різному тлумачать різні наукові школи та окремі

вчені. Це пов'язано із тим, що концепт має двоїсту сутність – психічну та мовну, – і це дає великий простір для осмислення його значення. З одного боку це ідеальний образ, що уособлює культурно зумовлені уявлення мовця про світ, з іншого боку він має певне ім'я у мові.

За визначенням О. С. Кубрякової, концепт є одиницею ментальних чи психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання та досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, всієї картини світу, відображеної в людській психіці [3, 90]. Таким чином, концепт визначається не тільки як одиниця індивідуальної свідомості мовця, але і як базовий елемент певної культури загалом. Ю. С. Степанов, наприклад, стверджує, що у концепті є „рідний дух”, закріплений звичним та улюбленим способом думки мовців [6, 27].

На сьогодні вже досліджено багато соціально-політичних, культурних, ідеологічних, ментальних концептів: „свобода”, „справедливість”, „життя”, „серце”, „жінка” та ін. На нашу думку, малодослідженим залишається концепт „патріотизм”. До того ж в епоху суспільних трансформацій в Україні 2013–2014 рр. спостерігаємо зміни у розумінні цього поняття у масовій свідомості. Як відомо, в результаті взаємодії з соціумом, охоплюючи всі верстви населення, народжується публіцистичний дискурс, тому **метою** нашої праці є виявлення специфіки мовної репрезентації концепту «патріотизм» в українському публіцистичному дискурсі 2014 року.

Матеріалом дослідження слугували словники української мови, для аналізу особливостей вербального виявлення концепту „патріотизм” використані матеріали аналітичного часопису „Дзеркало тижня” (далі – ДТ) як видання, що відрізняється серйозністю матеріалів, солідністю підібраних тем, професійністю.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Концепт „патріотизм” є складним ментальним утворенням, що відображає уявлення людини про духовні цінності: власне ставлення до місця, де народився і виріс, тобто до батьківщини, а також виявлення цього ставлення різноманітними вчинками.

Патріотизм – це складна і неоднозначна тема, що передбачає різне ставлення до цього поняття у різних державах. Природну любов людини до землі батьків використовують можновладці у своїх інтересах – це надає поняттю «патріотизм» ідеологічний зміст.

Ядром лексичного поля „патріотизм” є сема „Любов до своєї батьківщини” [5, 97]. Аналіз словникових статей дає підстави стверджувати, що патріотизм – це явище соціально-історичне і має в різні епохи різний соціальний зміст. Так, за радянських часів до цієї семи додавали значення „відданість своєму народові, готовність служити інтересам держави” [4, 630]. У філософії мови трактують значення цього поняття як „суспільний і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни та проявляється у певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів, що узагальнено називають любов'ю до своєї батьківщини” [1, 25]. У соціальній психології визначають патріотизм як певне моральне ставлення й оцінку особистістю елементів вітчизни, вважають, що патріотичне почуття набувається особистістю не лише через біологічну спадковість, а неодмінно під впливом соціального середовища, виховання (соціалізації).

Таким чином, встановлено, що ментальна ідея патріотизму складається з двох основних семантичних блоків: предметного дейктичного, що вказує на певну країну у певний час, і прагматичного, що відображає емоційне й оцінне ставлення носіїв цієї ідеї.

Понятійний компонент концепту „патріотизм” реалізується через номінацію **суб'єкта**, ким володіють ці почуття. У мові сучасної преси ім'ям суб'єкта можуть бути найменування особи – героя публікації: „Мій батько Петро був патріотом України, і його за це переслідувала радянська влада” (ДТ, № 42, 2013); „Андрій Гаврилов – великий патріот нашої країни” (ДТ, № 22, 2014) або займенникові конструкції: „Він – ревний патріот” (ДТ, № 33, 2014) тощо.

Об'єктом, на що може бути спрямовано почуття патріотизму, у сучасному публіцистичному дискурсі виступає назва країни „Я відчуваю себе... патріотом своєї Батьківщини – України...” (ДТ, № 8, 2014); „Російський патріот, який любить **Росію** і вболіває за неї,

принципово не бажає емігрувати” (ДТ, № 40, 2014); „кандидатом має стати „патріот Китаю” (ДТ, № 35, 2014). Хоча ще й спостерігаємо звуження семантики, наприклад, „...Я – патріот свого міста” (ДТ, № 35, 2013); „І взагалі були сумніви, що в цих місцях знайдеться багато патріотів української пісні” (ДТ, № 30, 2014) та ін.

Оскільки Батьківщина для кожного своя, то для мовної реалізації концепту „патріотизм” важливим є демонстрація присвійних відношень за допомогою опозиції „свій-чужий”: „Тоді ж стартувала четверта фаза підготовки патріотичного туру „Підтримаймо своїх!” (ДТ, № 30, 2014).

Щодо **предикативних характеристик** концепту „патріотизм”, обов’язковим є темпоральне відношення: минуле „У школі вам розповідали про патріотизм, прищеплювали любов до України?” (ДТ, № 30, 2014), теперішнє „Чи я патріот? Не знаю. Може, так, а може — й ні...” (ДТ, № 30, 2014) або ж майбутнє „Я ж досі впевнений: 15–16-літню дитину треба навчати офіцерської честі, поважати тих, кого захищаєш, розуміти межі використання зброї. Тобто **формувати патріота Батьківщини**” (ДТ, № 19, 2014)

Також репрезентують концепт його **атрибутивні характеристики**. До того ж це актуально для ціннісних концептів, оскільки ці характеристики відображають ставлення мовців до цього ментального утворення. У проаналізованих текстах зустрічаємо як позитивну оцінку концепту „патріотизм”, наприклад: „Він (Ярмола) – **ревний патріот**. Досі не уявляє, як можна було тоді – на прохання організаторів концертів – творити пісні англійською мовою” (ДТ, № 33, 2014), так і негативну – „Хибною є думка, що **наполегливий показний патріотизм** у засобах масової комунікації може бути ефективним щодо тих громадян, які воліють **не бути патріотами України**” (ДТ, № 9, 2014); „Хто виграє від того, що місце, так, відвертого конформіста, але при цьому класного спеца, не лиходія і не зрадника займе **проворний патріот**, який не відрізняє нафти від газу, людина з бездоганним «майданним» минулим? Або швидко підчищеною біографією” (ДТ, № 34, 2014).

Оцінне ставлення мовця до концепту може виявлятися і через згадування фізичних речей, асоціативно пов’язаних у свідомості мовця із поняттям „патріотизм”, наприклад: „**Патріотичні паркани тішать око**” (ДТ, № 29, 2014); „Такий „фундамент” має й українська мода. На вулицях міст вона проявилася у масовій популярності **простих патріотичних речей** – футболки, світшоти, аксесуарів. Ще рік тому масове потрапляння на ринок речей із тризубами та патріотичними мотивами не приносило такої ефективності у продажах” (ДТ, № 24, 2014).

Ефективним виявом емоційно-оцінного ставлення є використання метафор на заміну описуваного поняття. Так, патріотично налаштоване зібрання називають „авангардом суспільства” („На Майдані, в широкому значенні цього слова, **викристалізувався авангард суспільства**” (ДТ, № 29, 2014)).

Дуже важливим для семантичної характеристики поняття є розуміння тих явищ, що знаходяться в **опозиції** до аналізованого. Розрізняють традиційні опозити, які не залежать від контексту і є зрозумілими в ізолюваному вигляді кожному носієві мови, й опозити, які залежні від контексту, не вживаються поза ним, мають індивідуальний або оказіональний характер. Останні найбільше реалізують мовну картину світу. Так, на основі проаналізованих текстів можна виявити традиційні опозиції: „патріотичний – антипатріотичний”, наприклад, „У Росії позицію А. Макаревича, який засуджує розв’язання путінським режимом війни в Україні, розцінили як **антипатріотичну**” (ДТ, № 35, 2014); „патріот – зрадник”, „патріот – конформіст”, для прикладу, „Війна, навіть така дивна, як ця, неоголошена, неминуче ділить населення на **патріотів, зрадників і конформістів**” (ДТ, № 14, 2014). В основі першого протиставлення – сема „ставлення до Батьківщини”; другого – „дії, як спосіб виявлення патріотизму”.

Досить різноманітною є група контекстуальних опозитів: „патріоти – добкіни”: „Вони (нащадки упівців) продукували **європейські цінності, патріотичні тренди** – а східняки продукували **добкіних, кернесів, колєсніченків тощо**” (ДТ, № 13, 2014); „патріотизм – миролюбство до агресора”: „Розмова про те, як в українському суспільстві дивним чином **живаються патріотизм і миролюбство до агресора**, – попереду” (ДТ, № 35, 2014).

Враховуючи, що концепт „патріотизм” – це ментальне утворення, воно має свої вияви у діях. Причому ці вияви змінюються залежно від потреб суспільства, психологічних особливостей мовця. Так, виявляти патріотизм можна ззовні, або носити це почуття глибоко в душі: *„Тільки те, що одні включають свій патріотизм заради піару, кар’єри, поточного моменту й стрибають, як іграшки на батарейках. А для інших (тих, хто не дуже голосно кричить) це – органічне світовідчуття і внутрішній стан”* (ДТ, № 21, 2014).

Аналізуючи трансформації виявів концепту у різні епохи, можна зробити висновок, що раніше патріотизм як соціальна цінність виявляли через прихильність до рідної мови: *„Патріотизм – частина мого виховання. Коли влітку здавали кімнати відпочивальникам – а до нас приїжджали дуже різні люди, – то тато казав, щоб ми розмовляли українською. Без тиску, без наказу, а природно”* (ДТ, № 21, 2014); до історичного минулого (сторінок, пов’язаних з українським козацтвом): *„Може, хтось здивується, однак Андрій Гаврилов, син відомого російського художника Володимира Гаврилова, колишній представник московської молодіжної „еліти”, – великий патріот нашої країни. Він охоче визнає свою спорідненість із українським козацтвом”* (ДТ, № 22, 2014) *„Він прищеплював закордонній публіці любов до козацької пісні”* (ДТ, № 33, 2014).

Із суспільними змінами 2013–2014 рр. значно змінився соціальний портрет концепту „патріотизм”. Більше акцентують увагу на дієвості, активності, відповідальності за життя суспільства. До того ж засоби масової комунікації активно втілюють позицію держави стосовно того, що саме потрібно суспільству в цей час, наприклад: *„З першого ж дня нового сезону Молодий ініціює спецпроект „Оборона України”. Як кажуть у театрі, це не разова акція (що могла б охопити лише один день старту сезону), це – тривалий, поетапний проект, мета якого – дійова патріотична підтримка українських вояків. І наш театр, у чому я глибоко переконаний, завжди виявляє свій патріотизм не на словах, а виражав його громадянськими вчинками. Так було в період помаранчевої революції 2004-го, так було і в процесі переломних подій на Майдані 2014-го...”* (ДТ, № 30, 2014); *„Мені здається, патріотичність може і повинна виражатися як публічне висловлювання своєї громадянської позиції”* (ДТ, № 21, 2014); *„І саме в критичні історичні моменти — як під час Майдану, так і під час Другої світової – народ об’єднується в боротьбі за одвічні цінності – мир, свободу, щастя”* (ДТ, № 33, 2014); *„Андрій був у рядах найвідданіших прихильників Майдану, захищаючи українську державність завжди й скрізь – у своїх постах у соціальних мережах, в інтерв’ю та розмовах. Нині він закінчує наступну книжку і продовжує напружено гастролювати”* (ДТ, № 22, 2014); *„Прецеденти героїства, волонтерства, соціальної відповідальності та взаємодопомоги нам ще доведеться переосмислити”* (ДТ, № 32, 2014); *„Патріотизм Молодого театру – це молода режисура і молоді вітчизняні автори в репертуарній афіші, це наш постійний актуальний діалог із молодим глядачем, що чекає від театру виняткової чесності, відкритості, емоційності, чуттєвості та шляхетності”* (ДТ, № 30, 2014).

Доповнюють уявлення про змінність ставлення до концепту „патріотизм” лексеми, що мають значення ступеню вияви цієї якості: *„Чи підтверджує соціологія наявність сплеску патріотизму у зв’язку з війною?”* (ДТ, № 35, 2014); *„Поки що на хвилі патріотизму люди звертають мало уваги на зростання цін, тарифів, на те, що пенсії і зарплати заморожено”* (ДТ, № 27, 2014).

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Отже, аналіз контекстів, що репрезентують концепт „патріотизм” у публіцистичному дискурсі, дозволив виявити центральну сему „любов до Батьківщини”; підтвердити існування предметного дейктичного семантичного блоку, що вказує на об’єкт почуття, і прагматичного блоку, що виявляє емоційну оцінку суб’єктів. Також важливим є те, що ставлення до аналізованого концепту трансформується залежно від соціальних потреб часу. Перспективами подальшого роботи у цьому напрямі вважаємо розширення джерельної бази дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф. С. Бацевич. – К. : Довіра, 2007. – 205 с.
2. Кочерган М. П. Когнітивна лінгвістика / М. П. Кочерган // Українська мова. Енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – 2-ге вид., зі змінами і доп. – К. : Укр. енцикл., 2004. – С. 258–260.
3. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М., 2004. – 556 с.
4. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К. : УРЕ, 1985. – 966 с.
5. Словник української мови : в 11 т. / НАН України ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 6. – 860 с.
6. Степанов Ю. С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю. С. Степанов. – М., 2007. – 278 с.